

УДК 371.3: 811.161.2'35

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ДОСЛІДНЕ НАВЧАННЯ ОРФОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Олександр Антончук

*Рівненський державний гуманітарний університет,
кафедра методики викладання і культури української мови,
вул. Остафова, 31, кабінет № 312
м. Рівне, 33000, Україна*

Стаття містить аналіз типових недоліків у засвоєнні учнями теоретичних відомостей з орфографії та формуванні правописних умінь і навичок, встановлено причини їх виникнення.

Ключові слова: орфографічні уміння і навички, орфограма, вправа.

Для одержання вихідних результатів, що характеризують рівень сформованості орфографічних умінь і навичок в учнів 6-7 класів, було проведено констатувальний зріз. Його мета:

1) визначити рівень знань, умінь і навичок школярів, набутих у процесі навчання за чинною програмою;

2) виявити типові недоліки у засвоєнні учнями теоретичних відомостей з орфографії та формуванні правописних умінь і навичок, встановити причини їх виникнення.

Констатувальні зрізи проведено в 6-7 класах окремих міських і сільських шкіл кількох областей України: у Луганській (Сіверськодонечському колегіумі), Рівненській (ЗНЗ № 25 м. Рівне, Перебродівському ЗНЗ І-ІІІ ст. Дубровицького р-ну), Хмельницькій (ЗНЗ № 1 м. Ізяслав).

Для проведення педагогічного експерименту способом типологічного відбору було визначено 12 експериментальних і стільки ж контрольних класів загальною кількістю 513 учнів. Цифрові дані констатувального зрізу, проведеного в контрольних і експериментальних класах шляхом написання творчих робіт відображено в таблиці 1 і 2.

Таблиця 1

Результати написання творів за зміст і мовленнєве оформлення

Школи	Класи	Рівні навчальних досягнень:			
		високий	достатній	середній	Низький
Перебродівський ЗНЗ Дубровицького р-ну Рівненської обл.	6 експ.	20,5%	56,6%	22,9%	-
	6 контр.	17,8%	45,2%	35,5%	1,5%
	7 експ.	6,4%	53,7%	39,9%	-
	7 контр.	6,6%	61,5%	31,9%	-

Ізяславський ЗНЗ Хмельницької обл.	6 експ.	23,8%	62,4%	13,8%	-
	6 контр.	34,6%	28,9%	36,5%	-
	7 експ.	18,9%	70%	7,5%	3,6%
	7 контр.	15%	67,2%	17,8%	-
Сіверськодонецький колегіум Луганської обл.	6 експ.	4,2%	60,5%	35,3%	-
	6 контр.	7%	63%	20%	10%
	7 експ.	10,5%	56,4%	33,1%	-
	7 контр.	15,8%	70,2%	8,6%	5,4%
Рівненський ЗНЗ № 25	6 експ.	10,2%	75,5%	14,3%	-
	6 контр.	16,4%	70,4%	13,2%	-
	7 експ.	9%	73%	12%	6%
	7 контр.	11,3%	70%	18,7%	-

Таблиця 2

**Результати написання творів за грамотність
на основі підрахунку орфографічних, пунктуаційних і
граматичних помилок**

Школи	Класи	Рівні навчальних досягнень:			
		високий	достатній	середній	низький
Перебродівський ЗНЗ Дубровицького р-ну Рівненської обл.	6 експ.	-	30,4%	40,4%	29,2%
	6 контр.	4,2%	41,6%	42,2%	12%
	7 експ.	5%	39,8%	45,9%	9,3%
	7 контр.	-	31,2%	48,8%	20%
Ізяславський ЗНЗ Хмельницької обл.	6 експ.	6,3%	36,5%	38%	19,2%
	6 контр.	-	33,3%	49,1%	17,6%
	7 експ.	4,4%	35%	36,6%	24%
	7 контр.	3%	30%	28%	39%

Сіверськодонецький колегіум Луганської обл.	6 експ.	3,3%	45,9%	25,5%	25,3%
	6 контр.	-	31,3%	33,9%	34,8%
	7 експ.	-	29,5%	35,2%	35,3%
	7 контр.	-	20,8%	63,9%	15,3%
Рівненський ЗНЗ № 25	6 експ.	12%	23%	50%	15%
	6 контр.	5,3%	36,1%	45%	13,6%
	7 експ.	-	62,1%	27,9%	10%
	7 контр.	3,1%	65,7%	24%	7,2%

З таблиці видно, що рівень грамотності з української мови в учнів контрольних і експериментальних класів приблизно однаковий. Таким чином, початкові умови навчання школярів за експериментальною й усталеною в шкільній практиці методикою розглядаються нами як ідентичні.

Про справжню орфографічну грамотність можна говорити не за результатами виконання спеціальних орфографічних завдань, коли увага учня зосереджена лише на одному – дотриманні правила, а з робіт творчого характеру [1, с. 106]. Шести- і семикласникам було запропоновано виконати творчу роботу на одну з тем: “Моє захоплення”, “Пісня – душа народу”, “Як ми говоримо”, “Відомі люди мого краю”, “Моє родовідне дерево”, “Родинні традиції”, “Екологічна культура людини”, “Мій життєвий вибір”, “Цікава пригода під час канікул”, “Краса рідного слова”.

Охочим дозволялося писати твори на самостійно обрані теми. Наводимо формулювання деяких із них: “Чому потрібно охороняти природу?” “Український рушник”, “Великдень”, “Рідна земля”, “Весняні квіти”, “Красуня-весна”.

Як приклад наводимо тексти окремих творів, які написали учні 6-7 класів, зберігши лексичні, граматичні, орфографічні і стилістичні особливості викладених школярами думок.

6 клас. 1. Чому я люблю весну

Навесні все на землі пробуджується до нового життя. Тане сніг, з'являється молода травичка, на деревах розкриваються бруньки. Навесні прилітають до нас з вирію птахи починають робити кубельця, готувати домівки для майбутніх пташенят.

Я люблю спостерігати за природою навесні. Люблю дивитися, як усе навкруги оновлюється, відчувати духм'яний аромат весни – і на душі стає легко і радісно.

(Ганна П., учениця 6-В класу Рівненського ЗНЗ № 25).

2. Пісня – душа мого народу

Якщо історичні пісні про боротьбу з козаками з татарами, і про подвиги якоїсь людини, то вони ці пісні не забувають, і ці пісні передаються з покоління в покоління.

Люди неможуть жити без українських пісень. тому що ці пісні українські і ці пісні подобаються людям. Вони виручають людей, і в горі і в скруті. Тому люди люблять більше українські пісні чим російські. Українські пісні більше відомі за російські. Тому мій народ вважають що пісня це душа українського народу.

(Олександр П., учень Перебродівського ЗНЗ Дубровицького р-ну Рівненської області).

3. Мої родинні традиції

Ми дуже поважаємо наші сімейні традиції. Більшість з них звичайні як і у всіх, наприклад: на день народження дарувати квіти і подарунки. Вітати іменинника, на пасху готувати пасхи і світити у церкві, розмальовувати яйця. Та є і незвичайні традиції. Це коли на новий рік сервірують стіл і під кожну тарілочку кладуть папірець. Коли гості і вся родина сідає за стіл, дивиться на свій папірець і виконує завдання, яке на ньому написано. Зазвичай це пройтися по гусячи, квакнути декілька разів, розмалювати собі обличчя, танцювати рок-н-рол, гопачок, яблучко і інші народні танці.

(Ганна К., учениця Сіверськодонецького колегіуму Луганської області).

7 клас. 1. Пригоди під час канікул

Одного разу я із своєю сестрою плавали у морі не помітивши, що великий вітер, ми взяли із собою надувний матрац. Та ось вітер збільшився і матрац занесло далеко в море. Ми з Ксюшою швидко побігли до тата. Та ось ми помітили, що по матрац поїхав катер. Ми з радістю пішли і забрали матрац. Подякувавши тим дядькам, ми пішли до свого будиночку.

Після моря я була у дома, читала книжки, які задавали на канікули. Я ніколи не забуду ці канікули.

(Прина Ш., учениця Перебродівського ЗНЗ Дубровицького р-ну Рівненської області).

2. Моє родинне дерево

Мене звуть Сініцина Ольга Володимирівна. Я розповім про мою двоюрідну сестру Дегтярь Євгенію Вікторівну.

Моя сестра народилась 1989 р. 15 травня. закінчила школу відмінницею. Зараз вона навчається на керівника. Вона вчиться у Харківському Авіаціоному Інституті.

Моя сестра невеликого зросту 1 м. 64 см, і дуже цікава. Має дві квартири. Одну у Северодонецьку, іншу у Харківському гуртожитку. У нас з нею одна спільна проблема. Ми обоє неладнаємо з бабусею.

(Ольга С., учениця 7-Б класу Сіверськодонецького колегіуму Луганської області).

3. Краса рідного слова

Мова – це характер народу. В ній відбито його національні звичаї, побут, нахили. Мова – це це її історія народу. Від найдавніших часів наші предки залишили в мові свої глибокі сліди. У ній відбивається і пам'ять народу, бо майбутнє виростає з минулого.

І нашому поколінню треба плекати кожне слово рідної мови, передане нам у спадок від наших пращурів. Нам треба вивчати, розвивати, берегти свою мову, бо без неї народ перестане бути самостійним не залежним і багатим.

(Микола Г., учень Ізяславського ЗНЗ Хмельницької області).

Згідно з чинною програмою [3] при виставленні першої оцінки враховуються помилки за зміст (фактичні, логічні) і мовленнєві, друга оцінка виражає орфографічну, пунктуаційну і граматичну вправність написаного. Для виставлення єдиної оцінки за письмову роботу до кількості балів, набраних за зміст твору, додається кількість балів за мовне оформлення, і їхня сума ділиться на два. Кількісне співвідношення різновидових помилок відображено в таблиці:

Таблиця 3

Кількісне співвідношення різновидових помилок

Класи	Вид помилок	З	І	V	Г
6	Кількість помилок	430	1286	1407	896

	Відсоткове відношення до загальної кількості	10,7 %	32%	35%	22,3%
7	Кількість помилок	337	808	768	781
	Відсоткове відношення до загальної кількості	12,5 %	30%	28,5%	29%

Найбільше помилок зроблено на такі правила (у % від загальної кількості орфографічних недоліків): 1) неправильне написання частки *не* з різними частинами мови (33,1%): а) з прикметниками: *не від'ємна* (5,4%); б) з дієсловами: *невірить, неміг, небуду, незабувають, нелюбили* (17,3%); в) з прислівниками: *не забаром, не можливо* (10,4%); 2) неправильне вживання великої букви: *день Народження, святом Перемоги, Рідного краю, новий рік* (свято), *Катерини другої, пасху* (5,9%); 3) написання разом і через дефіс складних прикметників: *най прекрасніших, най важливіше* (7,2%); 4) правопис складних іменників: *пів-години, пів дня* (10,5%); 5) правопис неозначених займенників: *будь який, аби-хто, хтонебудь* (13%); 6) написання прислівників разом і окремо: *у зимку, в вечері, в низу* (11,2%); 7) вживання апострофа: *св'ятість, духм'яний, різдв'яний* (9,3%).

Правила є засобом зв'язку теорії з практикою. Для оволодіння орфографією мало їх знати – необхідно вміти використовувати теоретичні положення у процесі письма. З вивченням морфології вживаними стають орфограми-букви, орфограма-дефіс, орфограми-пропуски, орфограми-контакти, написання яких підпорядковується певним морфологічним правилам правопису. Навчання орфографії на основі інших розділів, що є її лінгвістичною основою, пов'язано з тим мінімумом знань, умінь і навичок, який гарантує створення бази для формування у школярів орфографічних навичок.

Для засвоєння морфологічних написань потрібно знати будову слова, вміти виділяти, розпізнавати значущі частини слова, знати звукову систему мови, тобто закономірності позиційних чергувань голосних і приголосних звуків, вміти виділяти наголошені і ненаголошені склади у слові, добирати споріднені слова, знати граматику-орфографічні правила та вміти їх застосовувати у конкретних випадках.

Приступаючи до вивчення тієї чи тієї частини мови в 6–7 класах, учитель мусить чітко знати, яке коло теоретичних знань та які уміння і навички сформують учні у процесі вивчення теми. В усвідомленні правил важливе значення має засвоєння визначень, опис граматичних ознак кожної частини мови, класифікації різного типу: поділ іменників на відміни, групи, поділ прикметників на групи, дієслів на дієвідміни тощо. Якщо учень не має належних знань із морфології, то орфографічні правила він засвоює формально: “формулювання правила завчив, правило знає, а помилки на нього робить, бо практично користуватися правилом не може” [1, с. 98].

Ще в початкових класах учні вивчають вживання апострофа, п'ятикласники повторюють орфограму і закріплюють у контексті вимови приголосних звуків. У 6–7 класах правопис апострофа розглядають під час опрацювання іменників, прикметників, числівників, дієслів, прислівників. Найчастіше школярі роблять помилки, забуваючи, що апостроф не ставиться, коли перед губним звуком є приголосний (крім *р*), який належить до кореня: *мавпячий, тьмяний, цвях*, але: *верб'я, торф'яний, черв'як*. Коли такий приголосний належить до префікса, то апостроф пишеться: *зв'язок, підв'язати*. Для правильного вживання апострофа потрібно знати губні приголосні, вміти визначати у слові корінь і префікс.

Неправильне вживання великої букви є наслідком сплутування з боку школярів власних і загальних назв. Так, назви історичних подій, епох, війн, революцій, народно-

визвольних рухів, повстань, революційних свят, знаменних дат і т. ін. пишуться з великої літери: *День незалежності України, Свято перемоги*, а не *свято Перемоги, день незалежності України*, як зустрічаємо в учнівських роботах. З великої літери пишуть назви релігійних свят, постів: *Великдень, Великий піст*.

Правопис складних іменників з першою частиною *пів-, напів-* пов'язаний із правилом вживання великої літери. Через дефіс із *пів-* пишемо власні назви: *пів-Європи, пів-Києва*, а загальні назви пишемо разом: *півночі, напівзнання*.

Після вивчення теми "Іменник" учні повинні вміти виконувати орфографічний розбір іменників, тобто визначати в слові – іменнику всі орфограми: в корені, префіксі, суфіксі, закінченні. Такі вимоги ставляться перед учнями після вивчення кожної частини мови. У міру зміцнення орфографічних навичок школярів відпадає потреба в повному аналізі усіх орфограм тексту, і в 7 кл. вчитель спрямовує увагу учнів лише на важкі орфограми, на складні випадки правопису.

Правильність написання разом і через дефіс складних прикметників визначається знанням синтаксичного і морфологічного матеріалу, а саме: через дефіс пишуться складні прикметники, які утворені поєднанням незалежних слів (між ними можна вставити сполучник *і*: *науково-технічний*), разом пишуться складні прикметники, утворені від головного і залежного слова, (між ними не можна вставити сполучник *і*: *східно-слов'янський*), першою частиною яких є числівник: *двадцятиповерховий*, але *25-річний*. Причиною неправильного написання найвищого ступеня порівняння прикметників є незнання будови слова і словотвору. Проста форма найвищого ступеня порівняння прикметників утворюється додаванням до форми вищого ступеня префікса *най-* (*найсмачніший*).

Серед розпізнавальних ознак орфограми "Дефіс у неозначених займенниках" виділяються словотворчі префікси (*де-, аби-, будь-, казна-, хтозна-*, суфікси *-сь, -небудь* як засоби творення неозначених займенників). Неозначені займенники пишуться разом – з *аби-, де-, -сь: абиким, децо, чийсь*; через дефіс – із *будь-, -небудь, казна-, хтозна-: будь-що, казна-ким, чим-небудь*.

Правопис може бути осмисленим за умови знання граматичних правил. Такі орфографічні правила, як написання слів окремо, разом і через дефіс, тісно пов'язані з морфологічними правилами. Морфологічний принцип правопису зумовлений знанням правил граматики. Ще в початковій школі учні засвоювали правопис найуживаніших прислівників. Так, у темі "Правопис прислівників" найбільш важким для школярів є уміння розрізняти прислівники і подібні до них іменники з прийменниками, які можуть бути в реченнях додатками чи обставинами. Складність вивчення прислівника зумовлена його морфологічною специфікою. По-перше, це незмінюваність (попри варіювання слів за ступенями порівняння, яке, до речі, не торкається їх синтаксичних зв'язків з іншими словами). По-друге, винятково семантичний зв'язок прислівника з пояснюваним словом, що зумовлює надлишковість граматичних категорій, які забезпечували б синтаксичні зв'язки цієї частини мови з іншими. По-третє, словотвірні зв'язки прислівника з усіма частинами мови, що спричиняє складність їх морфемної будови і, відповідно, правопису.

Написання *не* і *ні* з прислівниками не завжди відповідає правилам. Під час вивчення теми потрібно брати до уваги словотвірний зв'язок прислівників з іншими частинами мови і, зокрема, прикметниками та іменниками. У доборі дидактичного матеріалу слід урахувати асоціативний зв'язок прислівників із заперечними займенниками. Роботу над написанням *не* і *ні* з прислівниками необхідно зосередити на розрізненні префікса *не-* (*ні-*) і частки *не* (префікс завжди пишеться разом, а частка – окремо). З цією метою варто повторити префіксальний спосіб творення прислівників. Методика формування умінь

написання *не* з прислівниками ґрунтується на засвоєнні аналогічного матеріалу про правопис іменників і прикметників.

Однією з найважчих орфограм є написання *не* з різними частинами мови. Труднощі, які виникають у процесі його засвоєння, визначаються складністю самого мовного матеріалу. Засвоєння написання *не* потребує від учнів усебічних граматичних знань: уміння швидко розрізняти частини мови, визначати зв'язки слів у реченні, знаходити протиставлення, необхідні також уміння добирати слова-синоніми, визначати найтонші відтінки значень слова.

Необхідною умовою формування в учнів орфографічних умінь і навичок є здатність визначати в словах орфограми. Є два шляхи знаходження орфограм: 1) шукати сумнівні щодо написання місця на інтуїтивній основі цільових настанов; 2) на теоретичній основі внаслідок ознайомлення школярів з умовами, що вказують на орфограму [2, с. 246]. Серед розпізнавальних ознак орфограм слід розрізняти: фонетичні особливості, графічні, фонематичні, словотворчі, семантичні. Так, визначальними ознаками для орфограми-апострофа є роздільна вимова **я, ю, є, ї** після твердих приголосних (*дев'ять, високогір'я, під'їхати, Лук'янчук*); для орфограм - великих букв: початок речення (*Рана загоїться, зле слово – ніколи.*), наявність власних назв, географічних та адміністративних найменувань, назв державних і релігійних свят, урядових нагород (*Тарас Шевченко, Київ, Міністерство фінансів України, Пасха, Трійця, Орден князя Ярослава Мудрого*); для орфограм-дефісів: складні слова (*літературно-історичний, член-кореспондент*), префікси *казна-, хтозна-, будь-* (*хтозна-де, будь-коли*); для орфограм-пропусків і контактів: наявність **не, ні** (*неволя, не роблячи, ніяк, ні до кого*), формотворчі частки **хай, нехай, бодай, б, би** (*хай співає, написав би*), префікси у прикметниках найвищого ступеня порівняння **най-, як-, що-** (*найрозумніший, якнайгарніший*), числівники, що закінчуються на **-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний** (*семитисячний, двохмільйонний*), прислівники із суфіксами **-о, -е (-є), -и, -ки, -у(-ю), -а(-я), -і** (*багато, подекуди, навмання, мимоволі*), прості, складні і складені сполучники (*але, проте, тому що*), складні слова (*діаметрально протилежний, складнопідрядний*).

Під час виконання орфографічних вправ учні обов'язково визначають розпізнавальні ознаки орфограм. Для цього школярі повинні вміти: розрізняти голосні і приголосні звуки, виділяти шиплячі приголосні, визначати наголос; вміти правильно виділяти у слові закінчення, префікс, корінь, суфікс; вміти знаходити складні слова; відрізняти частини мови (самостійні і службові); визначати дієслова наказового способу; знати власні назви і т.ін.

Отже, головною причиною орфографічних помилок є невміння учнів 6–7 класів застосовувати на практиці здобуті знання, а також недостатня орфографічна пильність. Правила написання слів сприймаються школярами як набір розрізнених приписів. Виникає потреба у застосуванні системи орфографічних вправ, яка враховувала б етапи опрацювання виучуваної орфограми, сприяла формуванню у школярів необхідних умінь і навичок.

1. Бардаш М. В. Навчання орфографії у 5-6 кл. восьмирічної школи (при вивченні частин мови): Дисертація... канд. пед. наук. К, 1962. 451 с.
2. Захлопана Н. М. Словник-довідник з методики укр. мови / Н. М. Захлопана, І. М. Кочан; Львів. нац. ун.-т ім. Івана Франка. Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 250 с.
3. Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5-12 класи. К.: Перун, 2005. 176 с.

4. *Хом'як І. М.* Технологія експериментально-дослідного навчання орфографії української мови: Навчально-методичний посібник для аспірантів і студентів факультету української філології. Рівне: РДГУ, 2005. 54 с.

**EXPERIMENTAL-EXPERIENCED EDUCATION TO SPELLINGS OF THE
UKRAINIAN LANGUAGE**

Olexandr Antonchuk

*Rivne State Humanitarian University,
Department of Ukrainian,
str. Ostafova, 31/312; Rivne, 33000, Ukraine*

Typical mistakes are analysed in article at assimilation theoretical material on spelling ability and skills, is installed reasons of their origin.

Key words: orphogramma, spelling ability and skills, experimental-experienced education.

**ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЕ ОБУЧЕНИЕ
ОРФОГРАФИИ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА**

Александр Антончук

*Ровенский государственный гуманитарный университет,
кафедра методики преподавания и культуры украинского языка,
ул. Остафова, 31, кабинет № 312
г.Ривне, 33000, Украина*

Статья содержит анализ типичных недостатков в усвоении учащимися теоретических сведений по орфографии и формировании правописных умений и навыков, установлены причины их возникновения.

Ключевые слова: орфографические умения и навыки, лексика, упражнение.

Стаття надійшла до редколегії 9.11. 2009

Прийнята до друку 20. 01. 2010